نشریه فرهنگ و ارتقای سلامت فرهنگستان علوم پزشکی
سال سوم، شماره دوم، تابستان ۹۸، صفحات ۱۹۴ تا ۱۹۷

نگرش فلسفی ـ فقهی کلان معنویت اسلامی
قسمت دوم

نویسنده:
علیرضا اعرافی*

چکیده

زمینه و هدف: اسلام در حوزه معنویت دارای یک نظریه کلان است. این نظریه واجد ابعاد «کلامی فلسفی»، «فقهی حقوقی»، «اخلاقی ارزشی» و «تاریخی تمدنی» است. برای هماهنگی فعالیت‌های حوزه سلامت معنوی با اندیشه اسلامی، این منظومه ذهنی باید برقرار شود.

روش کار: مبانی، اصول، ضوابط و شاخصه‌های نظریه کلان معنویت اسلامی، از منابع اسلامی(قرآن، فقه، اصول، و احادیث اهل بیت علیهم‌السلام)، و جمع‌بندی روایات و آیات و متون دینی با منهج دقیق اجتهادی ارائه شده است.

یافته‌ها: در این اندیشه و نظریه کلان از نگاه اسلام و اهل بیت (ع)، معنویت دارای ویژگی‌های مشروحه ذیل است:

«امری فرا احساسی و جامع احساس، عاطفه، عقلانیت و استدلال است»، «از مؤلفه توحیدی و قدسی و تجرد محور برخوردار است»، «معادمحور، فرادنیوی و اخروی است»، «مناسکی، فرانگرشی و فراقلبی است»، « مبتنی بر مناسک فرافردی، اجتماعی است»، مقسمی (سایه‌افکن بر سایر ساحات) است»، «دارای ساحات جسمانی، روانی و روحی است»، «امری ولایی برای رسیدن به خدا و هدایت انسان است»، «عجین با سبک زندگی و الهام‌بخش یک زیست معنوی است».

نتیجه‌گیری: سلامت کامل و همه جانبه مورد نظر اسلام، در برگیرنده همه هستی و جمیع ساحات بشری است. توحیدمحوری، باور به عالم غیب و شهود، عجین بودن با سبک زندگی آرام و مطمئن و سالم در این دنیا، و باور داشتن به حرکت انسان به آن جهان، از مؤلفه‌های قطعی آن است. شایسته است همه تحقیقات و پژوهش‌ها و اقدامات ضروری حوزه سلامت معنوی مبتنی بر نظریه کلان معنوی اسلامی‌باشد.

کلید واژه‌ها: اسلام، بهداشت و تندرستی، معنویت

مقدمه

بشر هیچگاه در تمام فراز و فرودها نمی‌تواند گرایش قدسی را از درون خود حذف کند. پس از پذیرش گرایش قدسی و حس متعالی می‌توانیم به شکل بهتری به بحث سلامت معنوی بپردازیم. در حوزه علمیه، درخت‌واره‌هایی میان رشته‌ای و سندهای خوبی برای پاسخ به مسائل روز و جامعه طراحی شده است. در این گفتار و در ادامه گفتار قبلی، نگرش فقهی - فلسفی کلان به نظریه معنویت اسلامی، ارائه خواهد شد.

مروری بر بیانیه گام دوم انقلاب از منظر پیشرفت علمی – معنویت و اخلاق

نخستین محوری که برای یک حرکت بلند و پرشتاب و متقن و تمدن ساز باید مورد عنایت و تاکید قرار گیرد، «تحقیق و پژوهش» است. مخاطب تحقیق و پژوهش حوزه و دانشگاه و نهادهای حمایت‌کننده هستند. هدف آرمانی تحقیقات، برداشتن گام‌هایی فراتر از وضع موجود و عبور از مرزهای دانش در قلمروهای مختلف است. ملت ما با سرمایه عظیم و استعدادهای ناب می‌تواند با برداشتن گام‌های بلند نه تنها به مرزهای دانش موجود در جهان نزدیک شود، بلکه از آن مرزها عبور کند. حوزه سلامت و ابعاد و ساحات آن (جسمانی – روانی -اجتماعی و معنوی)، از قلمروهایی است که با داشته‌ها و سرمایه‌های بی‌پایان معنوی و اخلاقی و دینی و ارزشی ملت مسلمان و انقلابی ایران، می‌تواند به دستیابی و عبور از مرزهای دانش نائل شده، الگوساز و تمدن‌آفرین باشد. در این راستا با هماهنگی و هم‌افزایی میان‌نهادی، حوزوی و دانشگاهی، گام‌های مؤثری در مسیر بیانیه گام دوم و آرمان‌های آن می‌تواند رقم بخورد.

این مقاله با استفاده از از بیانات حضرت آیت‌الله اعرافی در افتتاحیه ششمین همایش سلامت معنوی اسلامی در معاونت علمی فرهنگستان علوم پزشکی تنظیم شده است.

* رییس حوزه‌های علمیه سراسر کشور

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-24]

نظریه کلان معنویت اسلامی

در گفتار قبلی، ده مؤلفه از مبانی، اصول، ضوابط، و شاخص‌های نظریه کلان معنویت در اسلام تشریح شد:

۱. امری متعین، مشخص، تعریف شده و کاملاً واضح است.
۲. امری عقلایی، فلسفی، و مبتنی بر مبانی اعتقادی و استدلالی است.
۳. هم در لایه‌های درونی و هم ماورای درون بدن آدمی وجود دارد.
۴. جامع و شامل است، هم ساحتی از ساحات بشری و هم فراساحتی است.
۵. نظام واره و منسجم است.
۶. منسجم، متعال و متوازن با سایر ساحت‌ها (سلامت در ابعاد جسمانی، روانی، اجتماعی و سایر ابعاد) است.
۷. دارای ابعاد و تجلیات ماورایی و تظاهرات در لایه‌های بیرونی است
۸. در قلب شعائر اسلامی جلوه‌گری دارد.
۹. دارای یک جوشش طبیعی و ذاتی است ولی جهت‌گیری‌های آن کاملاً اختیاری و اکتسابی است.
۱۰. مجموعه و منظومه رذائل و آسیب‌های آن قابل درمان است.

در این گفتار به ۱۰ مورد دیگر از مبانی، اصول، ضوابط و شاخص‌های نظریه کلان معنویت اسلامی، اشاره می‌شود (شاخص‌ها و مؤلفه‌های ۱۱ تا ۲۰).

۱۱. سلامت معنوی در نگرش اسلامی «امری فرا احساسی و جامع احساس، عاطفه، عقلانیت و استدلال است»

اسلام معنویت را سرشار از احساس و عاطفه می‌داند. عواطف و احساسات معنوی در دعا و زیارت تجلی می‌یابد. با این حال، معنویت اسلامی‌معنویتی فرا احساسی است، نه اینکه احساسات را کم برشمرد بلکه فراتر از احساسات است.

۱۲. معنویت اسلامی «از مؤلفه توحیدی و قدسی و تجرد محور برخوردار است»

معنویت‌های غیرقدسی و غیرمعتقد به توحید هم وجود دارد. در الگوسازی معنویت اسلامی، مؤلفه محوری آن عنصر عالم قدس، غیب و تجرد است. به عبارت بهتر توحید عنصری محوری و دارای نخستین نقش در معنویت اسلامی است.

۱۳. معنویت اسلامی «معادمحور، فرادنیوی و اخروی است»

معنویت اسلامی‌علاوه بر ابعاد دنیوی، محدود به آن نیست و دارای عنصر فرا احساسی و فرا دنیوی است. معنویت‌هایی هستند که به سیر تکاملی معاد اعتقاد ندارند برخلاف معنویت اسلامی که معتقد به معنویت اخروی و فرا دنیوی است و آن را هم در نظر گرفته و افقی برتر را می‌بینند.

۱۴. معنویت اسلامی، معنویت «مناسکی، فرانگرشی و فراقلبی است»

معنویت اسلامی‌فقط به نگرش درون و باطن تکیه نمی‌کند، بلکه آن را به عرصه‌های مناسکی و عبادی گسترش می‌دهد. اسلام دیدگاه جامع‌تری دارد و از امتیازات بزرگ نظریه معنویت اسلامی این مؤلفه است. بر این اساس معنویت در عبادت دعا و زیارت تجلی می‌نماید. این عنصر بسیار مهمی است. در فرهنگ دینی، دنیایی بی‌پایان از مصادیق و موضوعات معنوی در اختیار داریم. در بسیاری از ادیان و مذاهب و گرایش‌های دیگر بشری، انبوه ادعیه، زیارات و مناجات، قابل مقایسه با دین مبین اسلام وجود ندارد. این مناجات‌های پرمعنی و عرفانی، افق‌ها و قلمروهای بسیار مهمی در زمینه سلامت معنوی به روی انسان می‌گشایند. باب زیارت هم در مکتب اهل بیت علیهم‌السلام، از اهمیت خاص خود برخوردار است. بنابراین معنویت اسلامی فراقلبی و درونی است. بنابراین باید به این مؤلفه بزرگ و اثربخش معنوی توجه ویژه داشته، در تحقیقات خود به کار گیریم.

۱۵. معنویت اسلامی «مبتنی بر مناسک فرا فردی، اجتماعی است»

مکتب جامع معنویت اسلامی، علاوه بر حوزه‌های خاص فردی، با سلسله‌ای از باورها، مناسک و شعائری که دارای بعد اجتماعی می‌باشند گره خورده است.

۱۶. معنویت جامع اسلامی «مقسمی (سایه‌افکن بر سایر ساحات) است»

مراد از مقسم بودن سلامت معنوی سایه افکنی آن بر سایر ساحت‌های سلامت است (سلامت جسمانی، روانی و اجتماعی)

۱۷. سلامت معنوی اسلامی «دارای ساحات جسمانی، روانی و روحی است»

در روایات ما هم در نگرش‌های اخلاقی، معنوی، فلسفی و حکمی، اصل بر ساحت روحی و درونی است، ولی به ساحت‌های جسمانی و ظاهری هم توجه کرده است.

۱۸. معنویت اسلامی «امری ولایی برای رسیدن به خدا و هدایت انسان است»

بر مبنای ولایی بودن اندیشه و نظریه معنویت اسلامی، اتصال به راهنمایان و مرشدان سالم (مکتب اهل بیت علیهم‌السلام) برای رسیدن به خدا و هدایت انسان یک اصل و مؤلفه مهم در اندیشه اسلامی است. درحالی‌که در اندیشه‌های غیراسلامی وسایل توسل به خداوند را انکار و حذف می‌کنند.

۱۹. معنویت اسلامی در نظریه جامع، «عجین با سبک زندگی و الهام‌بخش یک زیست معنوی است»

سلامت معنوی با سبک زندگی خاص عجین است. این سبک از زندگی، فقط به نماز و عبادات خلاصه نمی‌شود، بلکه همه قلمروهای دیگر زندگی نیز الهام‌بخش یک زیست معنوی

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-24]

است. این سبک معنوی زندگی، به انسان در تمامی زمینه‌ها چه واجبات و چه مستحبات، سلامت و طراوت معنوی را هدیه می‌کند.

۲۰. «معنویت اسلامی دارای سلسله مراتب است»

در عین اینکه نگاه اسلام به همه ابعاد جامع و دقیق است، درعین‌حال سلسله مراتب معنوی نیز وجود دارد و ممکن است با مذاهب دیگر اشتراکاتی داشته باشد.

بحث

سلامت معنوی اسلامی علاج‌بخش آسیب‌های روحی و معنوی انسان‌ها

همه آسیب‌های اخلاقی و روانی و آزردگی‌های روحی انسان، در نظام معنویت جامع اسلامی‌قابل علاج است. یکی از مهم‌ترین آسیب‌ها "حس محرومیت" است که انسان را دچار چالش‌های جدی می‌کند. محدوده آسیب نیز فراتر از روح و روان است و جسم وی نیز دچار آسیب می‌شود. حس محرومیت بسیار رنج‌آور است، یک حسن معنوی و آسمانی می‌تواند این حس محرومیت را معالجه کند. دو مورد از راهکارهای قرآنی شفابخش برای آزردگی‌های معنوی انسان، زینت‌بخش این گفتار خواهد بود:

- آیه ۱۵۵ سوره مبارکه بقره: « وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ۗ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ». قطعاً شما را با چیزی از ترس، گرسنگی، زیان مالی وجانی وکمبود محصولات، آزمایش می‌کنیم و صابران را (در این حوادث و بلاها) بشارت بده. خداوند متعال، همه‌ی انسان‌ها را آزمایش می‌کند، امّا آزمایش و امتحان همه یکسان نیست. تمام جهان، صحنه آزمایش و تمام مردم حتّی پیامبران نیز مورد امتحان قرار می‌گیرند. آزمایش‌های خداوند برای رفع ابهام نیست، بلکه برای شکوفایی استعدادها و پرورش انسان‌ها است. وسایل آزمایش الهی نیز تمام حوادث تلخ و شیرین و از جمله ترس و گرسنگی، زیان مالی و جانی و کمبود محصولات است. ترس از دشمن، محاصره اقتصادی، جنگ و جهاد و اعزام فرزندان و عزیزان به میدان‌های نبرد، از جمله امتحانات الهی است. برای پیروزی در آزمایشِ خوف از دشمن، نیاز به توکّل و یاد خداوند است و برای مبارزه با کمبودها، نیاز به صبر و پایداری است که در دو آیه قبل راه نشان داده شده است. «وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلاةِ».
- آیه ۲۳ سوره مبارکه حدید: لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ. تا بر آنچه از دست دادید، تأسف نخورید و به آنچه به شما داده شد، (سرمستانه) شادمانی نکنید و خداوند هیچ متکبر فخرفروشی را دوست ندارد. "دیگر به خاطر نعمتی که از دست می‌دهید اندوه مخورید و به خاطر نعمتی که خدا به شما می‌دهد، خوشحالی نکنید و بدانید نعمت‌ها امانت الهی است که به شما سپرده شده است، نه اینکه به مواهب الهی پشت پا بزنیم و از آن‌ها بهره نگیریم، بلکه اسیر آن نشده و آن را هدف و مقصد خود ندانیم" (تفسیر المیزان). " تمام حوادث تلخ و شیرین، همچون پلّه‌هایی از سنگ‌های سیاه و سفید، برای بالا رفتن و به کمال رسیدن است و باید بدون توجّه به رنگِ پلّه‌ها، به سرعت از آن گذشت" (تفسیر نور).

یک قانون مهم در سلامت معنوی اسلامی این است که حس محرومیت را قابل معالجه می‌کند و راهکار می‌دهد. مثال دیگر «خود برتری‌بینی» است. این حس آسیب‌زا، عامل دیگری است که با معنویت و نگرش معنوی معالجه می‌شود. مثال سوم نگرش منفی به جهان، هستی، خود و جامعه است. معنویت براساس تعالیم اسلامی، می‌تواند این نگرش منفی را اصلاح و جبران کند. مثال چهارم نداری معنوی و فطری که برخی به آن مبتلا هستند و آن همه معارف در این جهت است که به انسان غنای فطری و معنوی می‌بخشد.

نتیجه‌گیری

گام‌های رسیدن به سلامت معنوی

- ارائه یک طرح جامع (در مسیری توحیدی و الهی) و دستیابی به یک منشور نهایی در یک زمانبندی ۴ الی ۵ ساله، با مؤلفه‌های ده‌گانه مشروحه بالا و شاخص‌های ده‌گانه مطروحه در گفتار پیشین.
- تدوین ۳ جلد کتاب اصیل و سنجیده در حوزه مبانی و مبادی فلسفی سلامت معنوی اسلامی‌که بتواند راهنمای تمام اندیشمندانی شود که می‌خواهند در این حوزه ورود پیدا کنند.
- در حوزه فقهی مسئله سلامت معنوی اسلامی، یک منظومه فکری منقح معطوف به هدف در قالب چند جلد کتاب نیاز است
- ضرورت شکل گیری یک موسوعه قرآنی و روایی معطوف به سلامت معنوی اسلامی که از درون پروژه قبل بیرون می‌آید و به نحوی مقدمه آن به شمار می‌رود.
- تحقیقات میدانی که جنبه علمی پیدا کند در سایه پروژه‌های قبلی طراحی شود. حوزه در این زمینه بیشتر همراه است و ظرفیت همکاری با دانشگاهیان را دارد.
- طراحی دوره‌های پودمانی در حوزه سلامت معنوی اسلامی

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-24]

Philosophical-Jurisprudential Attitude of Islamic Spirituality

Alireza Arafi*

Abstract

Background: Islam has a macro theory in the field of spirituality. This theory contains various dimensions such as "philosophical", "legal and jurisprudence", "ethical and values", and "civilization and history." This concept must be established in order to coordinate activities related to spiritual health and Islamic thought.

Methods: The basics, principles, rules and indices of the macro theory of Islamic spirituality from Islamic sources and collection of verses and religious texts are presented.

Results: In this thought and macro theory of Islam, spirituality has the following characteristics:
"It is a supernatural and comprehensive sense of feeling, emotion, rationality and argument", "It is consist of monotheistic and holy component", "It has physical, mental and spiritual aspects", " It is for reaching to God and guiding human ", "with life style and Spiritual Life »

Conclusion: The complete and comprehensive health intended of Islam, consist of all aspects of human beings. Belief of one god, heaven and hell, engaging in healthy lifestyle and believing the movement of human to another and final world are its definitive components. It is suggested to design all of the necessary researches in the field of spiritual health based on the macro theory of Islamic spirituality.

Keywords: Health, Islam, Spirituality

*. Head of the Seminaries throughout country

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-24]